

נוחלין לא מנחילין

ראשי פרקים

מבוא

- א. הקושי במשנה
- ב. תירוץ הגמרא
- ג. ניתוח החלק הראשון של ההיסק
- ד. ניתוח החלק השני של ההיסק
- ה. שיטת הרשב"ם
- ו. שיטת התוספות
- ז. שיטת ריב"ם
- ח. שיטת ר"י

מבוא

המשנה הראשונה בפרק שמיני מפרטת את סדרי הירושה:

יש נוחלין ומנחילין ויש נוחלין ולא מנחילין ומנחילין ולא נוחלין ולא מנחילין ואלו נוחלין ומנחילין האב את הבנים והבנים את האב והאחין מן האב נוחלין ומנחילין האיש את אמו והאיש את אשתו ובני אחיות נוחלין ולא מנחילין האשה את בניה והאשה את בעלה ואחי האם מנחילין ולא נוחלין והאחים מן האם לא נוחלין ולא מנחילין.
משנה בבא בתרא ח, א.

המשנה מחלקת את קבוצת הקרובים לארבע קטגוריות, שמהוות את כל הקומבינציות לקשר בין שני קרובים ביחס לירושה.

- א. **נוחלין ומנחילין** – שני קרובים שקיימים ביניהם יחסי גומלין מלאים, כל אחד מהם יורש את חברו ומוריש לו.
- ב. **נוחלין ולא מנחילין** – שני קרובים שהיחס ביניהם הוא חד סתרי, האחד אינו יורש את חברו אך מוריש לו את נכסיו.
- ג. **לא נוחלין ומנחילין** – גם בקבוצה זאת היחס הוא חד סתרי אלא שכיוונו הפוך, מדובר על שני קרובים שהאחד יורש את חברו אבל לא מוריש לו את נכסיו.
- ד. **לא נוחלין ולא מנחילין** – שני קרובים שמבחינת דיני ירושה אין ביניהם קשר, והיחס אליהם הוא כאל שני אנשים זרים.

א. הקושי במשנה

בבחינה של הרשימה, ניתן להבחין שרק למראית עין קיימות ארבע קטגוריות, אולם לאמיתו של דבר אינן אלא שלוש, שכן, הקבוצה השנייה והקבוצה השלישית זהות. אדם היורש מקרובו אך לא מוריש לו, הוא הצד השני של אדם המוריש לקרובו אך לא יוריש ממנו. כל ההבדל בין הקבוצה השנייה לקבוצה השלישית הוא נקודת המבט, כך שאין מדובר בקטגוריה נוספת של קשר בין קרובים. אם כן ישנה כאן רק קטגוריה אחת של קשר, ולא שתיים. הגמרא פותחת בשאלה זאת ביחס למשנה, כאשר היא דנה בירושת האיש את אמו.

הא תו למה לי? הא תנא ליה רישא: האיש את אמו והאיש את אשתו.

בבא בתרא קיד, ב.

ניתן לפצל את השאלה לשתי שאלות.

ראשית, מדוע המשנה מפצלת לנו קטגוריה אחת לשתי קטגוריות ובעצם מגדירה קטגוריה שלמה שאינה נצרכת. **שנית**, מדוע הדינים והמקרים המפורטים במשנה מוצגים פעמיים,¹ פעם אחת בכל קבוצה.

הגמרא מתחילה לדון בשאלה השנייה ביחס למקרים של האיש את אמו והאיש את אשתו.²

ב. תירוץ הגמרא

הגמרא מתרצת שהתנא רצה להשמיע לנו שדין ירושת הבן את אמו דומה לדין ירושת הבעל את אשתו:

הא קא משמע לן דאשה את בנה דומיא דאשה את בעלה.

שם.

הגמרא אינה עונה באופן ישיר על השאלה מדוע הדין נשנה פעמיים, אלא אומרת שדין זה באמת אינו נצרך, וזוהי "משנה יתרה" הבאה ללמד אותנו דין כלשהו. בהמשך הגמרא דנה מהו אותו דין שהתנא מנסה ללמד אותנו. יהיה עלינו לשאול את עצמנו, כיצד הייתור במשנה אכן מלמד או רומז לנו את הדין, שעל פי הגמרא התנא בא להשמיע לנו.

הגמרא אומרת, שהייתור במשנה של ירושת הבעל את אשתו וירושת הבן את אמו, נשנה בכדי ללמד אותנו מהמסיכות בין ירושת הבעל לירושת הבן, שכשם ש"אין הבעל יורש את אשתו בקבר" כך גם "אין הבן יורש את אמו בקבר להנחיל לאחים מן האב". ננתח את כל אחד מחלקי ההיסק ונסה להבין כיצד ניתן ללמוד מאחד לשני.

ג. ניתוח החלק הראשון של ההיסק

¹ לפי האפשרות השנייה ברשב"ם שבני אחיות הכוונה בני אחות, כלומר בנים של האחות, אשר מקביל לאחי האם. ראה רשב"ם קח, א ד"ה 'ולא מנחילין'.

² הגמרא עצמה אינה מתייחסת לאחי האם. התייחסות לכך ניתן למצוא בראשונים. רשב"ם מפרש שאחי האם נשנו משום גררא (רשב"ם קיד, ב ד"ה 'אף האישה את בנה') אולם הסבר זה אינו מתיישב עם דברי התוס' (קח, א ד"ה 'אחין מן האב') 'ועוד ולא שייך למיתני אגב אחי האם דהיא גופה משנה ולא צריכא היא' כלומר לא שייך לומר גררא על משנה יתירה.

ניתן להבין את החלק הראשון של ההיסק, העוסק בירושת בעל את אשתו בשני אופנים. ניתן לומר שהמילה "בקבר" מתארת את צורת הירושה - כיצד הבעל יורש, לפי זה הדין המופיע הוא שאין הבעל יורש את אשתו כשהוא בקבר, דהיינו לאחר מותו. אולם ניתן גם להסביר שהמילה "בקבר" מתארת את האישה, כלומר הבעל לא יורש את אשתו כשהיא בקבר, דהיינו נכסים שהגיעו לידיה לאחר מותה. כמובן שלפי כל הבנה מדובר במקרה שונה, ואף החידוש ויסוד הדין שונים לחלוטין.

על פי האפשרות הראשונה, המקרה המדובר הוא, שתחילה נפטר הבעל ולאחר מכן נפטרה אשתו, ואנו דנים מה לעשות בנכסיה. וודאי שאילו היה הבעל חי, היה הוא יורש את אשתו. המימרא מחדשת לנו שלמרות שלגבי רוב הירושות, מידת החיות של היורשים אינה משפיעה על דיני הירושה, ובמידה והיורשים אינם מסוגלים לזכות בירושה, הירושה ממשיכה להתגלגל הלאה ליורשיהם. בירושת בעל המצב שונה, במידה והוא אינו מסוגל לזכות בירושה, הירושה עוברת ליורשים האחרים של האישה. לקביעה זאת משמעות רבה להבנת ירושת בעל, מכיוון שדין זה ייחודי לירושה זאת.³ בהמשך נברר ממה נובע הבדל זה.

על פי האפשרות השנייה, המקרה הוא שהאישה נפטרה כאשר הבעל עדיין בחיים. המימרא עוסקת בירושה של נכסי אבי האישה, החידוש הוא שהבעל לא יורש את אשתו שהיא בקבר. כלומר במקרה ויפלו לאישה המתה נכסים בירושה, הבעל לא יזכה בהם. גם במשמעות וביסוד הדין של אפשרות זאת נדון בהמשך.

ד. ניתוח החלק השני של ההיסק

לכאורה, ניתוח החלק השני של ההיסק העוסק בירושת הבן את אמו, אמור להיות דומה לניתוח החלק הראשון, מכיוון שהחלק הראשון והחלק השני דומים מבחינת המבנה והתוכן, כלומר: לפי האפשרות הראשונה, מדובר שהבן הוא בקבר, וכוונת הדברים היא שאם מת הבן בתחילה ולאחר מכן מתה אמו, הבן המת אינו יורש את אמו "בקבר" להנחיל לאחים מן האב, אך בכדי להנחיל לבניו הוא יורש.

לעומת זאת, לפי האפשרות השנייה מדובר במקרה שהאם נפטרה תחילה, ומשמעות חלק זה של ההיסק הוא שהבן לא יורש את אמו כשהיא בקבר, כלומר במקרה והאם נפטרה תחילה ונפלו לה נכסים בירושה, הבן אינו זוכה בנכסים אלו, או במילים אחרות הבן אינו יורש את אמו בראוי. אלא שביחס לחלק השני של ההיסק, העוסק בירושת הבן, תיתכן רק האפשרות הראשונה, והיא שהבן בקבר, משתי סיבות:

- א. אנו יודעים שהבן יורש את סבו מצד אמו, שהרי בדרשה שעוסקת בסדר הנחלות נאמר: "אין לי אלא בן, בן הבן, או בת הבן, או בן הבת מנין תלמוד לומר אין לו עיין עליו" (בבא בתרא קטו, א) מפורש איפוא שבן הבת יורש, והגמרא רק מחפשת מקור לכך.
- ב. אם אכן מדובר במקרה בו האם נפטרה והבן הוא היורש, לא שייך הסיוג להנחיל לאחים מן האב, שהרי הוא יורש בעצמו ולא מוריש את הירושה הלאה.⁴

ראינו כי את החלק הראשון של ההיסק העוסק בירושת הבעל ניתן לפרש בשתי דרכים, או שהאישה בקבר או שהבעל בקבר. לעומת זאת, את החלק השני של ההיסק העוסק בירושת הבן את אמו ניתן לפרש רק על פי האפשרות הראשונה בה הבן בקבר.

³ אמנם גם הבכור אינו יורש בראוי, אולם ביחס לבכור שיטת חכמים היא שזו אינה ירושה אלא מתנה, כפי שמופיע בקד, א. אולם גם שיטת ר"י שמופיעה אינה סותרת את דברנו, אך הסבר עניין זה חורג מגבולות המאמר.

⁴ לאחר שהוא זוכה בנכסים אין הגבלה על העברתם הלאה שכן הוא זוכה בהם לגמרי והם נעשים שלו לכל דבר ועניין.

אם כן, לאחר שקבענו כי בניתוח החלק השני של ההיסק העוסק בירושת הבן, האפשרות הראשונה שהבן הוא בקבר היא הנכונה, הרי שניתן להניח בתור דבר פשוט שגם ביחס לחלק הראשון העוסק בירושת הבעל, האפשרות הראשונה שהבעל בקבר היא הנכונה, מכיוון ששני החלקים מקבילים. אולם כאשר אנו מעיינים בדברי הראשונים אנו מוצאים שדבר זה נתון במחלוקת.

ה. שיטות הרשב"ם

רשב"ם, ביחס לחלק הראשון העוסק בירושת הבעל כותב "אינה מנחלת לו בראוי לה לאחר מיתתה" (רשב"ם קיד, ב ד"ה 'מה אישה'), הרשב"ם מפרש את הגמרא דווקא על פי האפשרות השניה, שהאישה מתה והדין הוא לגבי נכסים שנפלו לאישתו המתה בירושה לאחר מותה. כפי שכבר ציינו הסבר זה הוא קשה ממספר סיבות:

- א. אם בחלק השני של ההיסק האפשרות הראשונה היא המתבקשת, סביר להניח שגם ביחס לחלק הראשון האפשרות הראשונה היא הנכונה (ראה לעיל).
 - ב. מניסוח הגמרא ניתן לדייק כאפשרות הראשונה, מכיוון שאם המילה "בקבר" מתייחסת לאישה הרי שהיה צריך להיות כתוב אשתו שבקבר.
 - ג. לפי האפשרות השניה, העניין שעליו אנו מדברים הוא, שבעל אינו יורש בראוי. אם כן מדוע הגמרא אינה "קוראת לילד בשמו" אלא אומרת זאת בניסוח סבוך.
- אם כן, יש להבין מדוע העדיף רשב"ם להידחק ולפרש כאפשרות השניה ולא לפרש כפי שעולה מפשט הגמרא.

בנוסף נשאלת השאלה, מדוע בעל אינו יורש את אשתו בראוי לה, מדוע שונה הבעל משאר יורשים.⁵ אמנם שאלה זו צריכה להישאל לכל שיטות הראשונים מכיוון שדין זה אינו נתון במחלוקת, אלא שבשיטת רשב"ם יש לכך השפעה על סוגייתנו, ולכן נעניין בשיטתו בעניין זה. אולם שאלת השאלות היא, כיצד לשיטת רשב"ם ניתן ללמוד ממקרה אחד על חברו, הרי שני המקרים הנידונים אינם דומים זה לזה. כיצד ניתן ללמוד שבן לא יורש את אמו בקבר להנחיל לאחים מן האב, מכך שבעל לא יורש את אשתו בראוי לה. נפתח בביאור עניין זה.

לכאורה רשב"ם מקשר בין שני הדינים על הציר של דין "ראוי":

מה האשה את בעלה - אינה מנחלת לו בראוי לה לאחר מיתתה [...] אף האשה את בנה - אינה מנחלת לו בראוי לו לאחר מיתתו.

רשב"ם קיד, ב, ד"ה 'מה האישה' וד"ה 'אף האישה'.

אלא שאין כוונת הדברים להשוות בין שני הדברים על מישור הראוי, מכיוון שראוי לה זהו דין ראוי המוכר לנו, ואילו ראוי לו זהו עניין שונה בתכלית.⁶ אם כן, לא ניתן לומר שמישור ההשוואה הוא דין ראוי, ולכן נשאלת השאלה כיצד לפי רשב"ם שני המקרים קשורים האחד לשני. הרשב"ם מתחיל את הסברו בכך שהדין שהבן לא יורש את אמו בקבר להנחיל לאחיו, מובן בסברה.

וסברה הוא כיוון שמת בנה מקמי דידה פקע לו כוח בירושת אמו.

רשב"ם קיד, ב ד"ה 'אף האישה'.

⁵. ראה לעיל הערה 3.

⁶. לא ניכנס להגדרת ראוי מכיוון שעניין זה חורג מגבולות המאמר.

מדברי רשב"ם לא ברור מהי הסברה, וברצוני להציע מהי סברת רשב"ם על פי הגמרא בקטו, א העוסקת בדין משמוש. הגמרא דורשת :

תלמוד לומר אין לו עיין עליו.

בבא בתרא קטו, א.

דרשה זאת באה ללמד אותנו מה לעשות במקרה שאין לנפטר בן או בת. על פי הדרשה, מידת החיות של מושא הירושה איננה רלוונטית לגבינו, במידה והיורש אינו בין החיים, בנו יירש במקומו, כפי שנאמר במשנה :

זה הכלל כל הקודם בנחלה יוצאי יריכו קודמין והאב קודם לכל יוצאי יריכו.

משנה בבא בתרא ח, ב.

הגמרא ממשיכה :

הא כיצד נחלה ממשמשת והולכת עד ראובן.

בבא בתרא קטו, ב.

ומסביר רשב"ם :

כלומר וודאי כי היכי דאמרינן עיין עליו למטה הכי נמי אמרינן עיין עליו למעלה שאם כלה זרעו לגמרי העבירה לירשי האב למעלה.

רשב"ם קטו, ב, ד"ה 'הא כיצד'.

ניתן להבין את דין משמוש בשתי דרכים :

א. משמוש זה הדרך שעוברת הירושה עד שמגיעה ליורש, קיימת רקורסיה⁷ קבועה שעל פיה הנכסים עוברים עד שמגיעים ליורש הראוי. הרקורסיה פועלת כפי שנאמר במשנה, מחפשת בן, במידה ואין בן ואין אפשרות להמשיך עוברים לבת, אם אין בת ואין אפשרות להמשיך עולים למעלה לאב וחוזר חלילה. לפי אפשרות זו מתפרש הביטוי 'ירושה בקבר' כפשוטו. כלומר, גם כאשר היורש כבר אינו בין החיים, בכל זאת הוא יורש את הנכסים, אך מכיוון שאינו יכול לממש אותם, הנכסים עוברים בירושה לבנו.

ב. משמוש הוא רק דרך למצוא את האדם שראוי לרשת את הנפטר, אך בסופו של דבר הירושה עוברת ישירות אליו מהנפטר. ישנן שתי אפשרויות כיצד להבין זאת :

⁷ רקורסיה היא תופעה שכל מופע שלה מכיל מופע נוסף שלה, כך שהיא מתרחשת ומשתקפת בתוך עצמה שוב ושוב (מתוך אתר ויקיפדיה בעברית, ערך 'רקורסיה'). דוגמא לרקורסיה היא הגדרת מיהו יהודי, אדם יהודי הוא אדם שאמו יהודיה, אך גם יהדותה של אמו מוגדרת על ידי אימה וכן הלאה.

ניתן להבין כי משמוש אכן מתנהג בצורה של רקורסיה, אולם היא רק דרך חיפוש, ולאחר שמצאנו את היורשים הירושה עוברת אליהם ישירות מהנפטר.⁸

לעומת זאת, ניתן לומר כי הירושה אינה מתנהגת בדרך של רקורסיה. דין משמוש כולל בתוכו שני דינים. הראשון דין 'עייין לו', מטרתו למצוא את הצאצא של הנפטר שראוי ליורשו. דין זה פועל רק כלפי מטה, כאשר בן קודם לבת. אולם ישנו דין נוסף, כאשר אין זרע לנפטר, הירושה עולה כלפי מעלה לאביו ושם מתחיל התהליך מחדש.⁹ כפי שאומר ר"י :

דמאין לו לא הוה שמעינן נחלה ממשמשת למעלה אלא למטה כגון בן הבן ובת הבן ובן בת הבן אע"ג דעלה אמר לקמן דנחלה הולכת וממשמשת עד ראובן דהיינו למעלה אהאי קרא דאחי אביו סמיך.

תוס' קח, ב, ד"ה 'יכול יהא'.

למרות שבמקרה שאדם נפטר הוא יוצא מכלל היורשים, בכל זאת צאצאיו יורשים מכיוון שהם צאצאיו ולא מכיוון שהוא יורש ומוריש להם. לפי אפשרות זו היורש חייב להיות צאצא של הנפטר או אחד מאבותיו.

על פי מה שראינו לעיל, נראה להסביר שרשב"ם סובר שירושה היא דרך חיפוש על פי האפשרות השניה (ב2). ניתן לראות כיוון זה בדברי רשב"ם :

דכיון דמת בנה מקמי דידה פקע לו כחו בירושת אמו.

רשב"ם קיד, ב, ד"ה 'אף האישה'.

וכפי שאמרנו, באפשרות השלישית (ב2), וודאי אם היה לנפטר בן, היה זה האחרון יורש את סבתו, למרות שפקע כוח הבן בירושת אמו.

לפי זה מובן מדוע בעל לא יוכל לרשת את אשתו בראוי לה, כלומר בדרך משמוש. כפי שאמרנו משמוש נע או באופן ישיר כלפי מטה או עולה שלב אחד מעלה, אך וודאי שהירושה לא נעה לצדדים. מכיוון שבעל מקושר אל עץ המשפחה מהצד, הוא לעולם לא ימצא כיוורש הראוי במשמוש. במילים אחרות: רק צאצא ישיר של ציר ה"עייין לו"¹⁰ יכול לרשת, ומכיוון שהבעל אינו כזה, לא תהיה באפשרותו לרשת. מאותה סיבה בן לעולם לא יוכל לרשת את אמו להנחיל לאחיו מן האב, מכיוון שאחיו מן האב אינם צאצאים של אמו של הנפטר או של אחד מאבותיה, הם לעולם לא ימצאו כיוורשים המתאימים במשמוש.

חזוק נוסף לכך שזוהי שיטת הרשב"ם הוא ההוה אמינא לפי שיטתו. מכיוון שהגמרא אומרת שהתנא ייתר חלק במשנה כדי ללמד אותנו דין, עלינו לשאול את עצמנו מה הייתה ההוה אמינא אלמלא חידוש התנא. על פי ההסבר שהצענו לעיל בדברי רשב"ם, עולה שהתנא לא היה צריך ללמד אותנו את הדין

⁸ בעוד שבין ב2 לשתי האפשרויות האחרות יוצר הבדל מיהו היורש המתאים. בין אפשרות א לאפשרות ב1 לא יוצר הבדל בקביעת היורש אלא רק בשאלה כיצד הנכסים עוברים - האם ישירות מהנפטר ליורש, או דרך שרשרת הקרובים. לשאלה זאת נפקא מינות רבות, אלא שאינן קשורות לסוגיתנו ולכן לא נעסוק בעניין זה.

⁹ יש לציין שאפשרות זאת קיימת גם לדברי הסוברים שירושה בקבר היא כפשוטה ומשמע שזאת שיטת ר"י.

¹⁰ הכוונה לאדם שממנו אנו מחפשים צאצאים, בשלב ראשון זהו הנפטר, אולם במידה ואין לו צאצאים ציר ה"עייין לו" עובר לאביו וכן הלאה.

מכיוון שהוא מובן מסברה, לא זו בלבד אלא אף מאותה סברה של דין הבעל. אם כן התנא אינו מוסיף דבר, ואכן אנו רואים שרשב"ם נדחק למצוא הוה אמינא כדי שנזדקק לחידוש התנא.

ומיהו להכי איצטריך לאשמועינן דלא ירית כשהוא בקבר את אמו דס"ד אמינא לא תסוב תרי זימני כתיב ותרוייהו בסבת הבן חד להיכא דמתה אמו מקמיה דירית לה ואידך לאשמועינן דאפילו היכא דמית איהו ברישא ומתה היא אחריו דהוסבה נחלה לאביו או לקרוביו מן האב קמ"ל משנה יתירה דלא ירית בראוי.

ש.ם.

רשב"ם אומר, שאנו זקוקים לחידוש התנא, כיוון שעניין הסבת נחלה מופיע פעמיים, והיינו חושבים שהפעם השניה באה ללמד אותנו, שבכל זאת הבן מסב את נחלת אמו דרך אחיו מן האב. לכן התנא בא להשמיע לנו שלא. אלא שלא ברור מהיכן הביא רשב"ם עניין זה, במקום בו מופיעים הפסוקים¹¹ לא נדרש הפסוק השני ללמד הסבת בן לאחר מותו. אם כן, אנו רואים שרשב"ם נדחק למצוא הוה אמינא בעקבות שיטתו.

אם כן, ראינו שעל פי שיטת הרשב"ם שני חלקי ההיסק קשורים מכיוון שבשניהם הסיבה מדוע לא יירש, ועל כן רשב"ם נדחק "להמציא" הוה אמינא, וראינו שזאת הסיבה שבעל אינו יורש בראוי.¹²

1. שיטת התוספות

אולם בעלי התוספות אינם הולכים בשיטתו של רשב"ם. התוספות בתחילת דבריהם מביאים את שיטת הרשב"ם ומקשים עליו:

פ"ה אינו מיושב דמפרש בקבר אשתו קאי דאין הבעל יורשה אם נפלו לה נכסים כשהיא בקבר דהא דומיא דזה ליכא לפרושי אף אשה את בנה אין הבן יורש את אמו כשהיא בקבר והא ליתא שהרי הבן יורש את אמו כשהיא בקבר כשמתה בחיי מורישה כדאמר לעיל ולקמן נמי מרבינן בן הבת.

תוספות קיד, ב, ד"ה 'מה אישה'.

התוספות מקשים על הרשב"ם את הקושיה הראשונה שהקשנו עליו, כי לא ייתכן שבחלק הראשון בקבר מתייחס למוריש ואילו בחלק השני בקבר מתייחס ליורש.

ועל כן התוספות מפרשים כאפשרות הראשונה, ש"בקבר" מתייחס לבעל, ולפיה מדובר שהבעל נפטר בתחילה ואנו דנים מה לעשות בנכסי האישה, אלא שהתוספות שואלים לשיטתו מדוע ברור לנו שזהו הדין בבעל, כך שניתן ללמוד ממנו את הדין בבן. "אבל תימה דאמאי פשיטא ליה בבעל טפי מבבן" בתוספות מובאות מספר שיטות מדוע הבעל לא יורש כשהוא בקבר להנחיל ליורשיו.

¹¹. קיא, ב – קיג, א.

¹². לדעתי גם הסיבה לכך שרשב"ם נדחק לפרש כפי שפירש נעוצה בהבנה זאת. הרשב"א בתוס' מסביר מדוע רשב"ם פירש כפי שפירש, אולם דבריו סתומים, לדעתי גם דבריו מכוונים לאותה הנקודה. אולם מפאת חוסר בזמן ובמקום לא אכנס לנקודה זאת בסיכום.

בתמציתיות, העיקרון שמשמש זה מציאת הצאצא דווקא, בא לידי ביטוי במקרה של ירושת נכסי אבי האישה יותר מאשר ירושת הבעל המת, מכיוון שבמקרה הראשון הנכסים אמורים להגיע לבעל כחלק מדין משמש בניגוד למקרה השני.

ז. שיטת ריב"ם

פירש ריב"ם דלכך פשיטא ליה בבעל משום דשאירות פקע ליה על ידי מיתה כמו ע"י גירושין.

ש.ם.

הסבר ריב"ם אינו קשור לדיני נחלות אלא דווקא לקידושין. לפי שיטת ריב"ם, בבעל ישנו דין מיוחד שבעקבותיו הוא אינו יורש את אשתו לאחר מותו. ריב"ם אומר שבמות הבעל פוקעים הקידושין ולכן ברור שלאחר מותו, הבעל לא יורש את אשתו מכיוון שכבר לא קיימת ביניהם זיקה. כשם שלאחר גירושין הבעל לא יורש את אשתו, כך גם לאחר מותו אין הוא יורש את אשתו. אלא שהתוספות מקשים על שיטתו קושיה מגמרא ביבמות העוסקת בבא על אשת איש לאחר מיתתה. הגמרא אומרת:

הניחא למאן דאמר משמש מת בעריות - פטור, אלא למ"ד חייב, מאי איכא למימר? אלא, פרט למשמש מתה, דסד"א, לאחר מיתה נמי איקרי שארו, אימא ליחייב עלה באשת איש, קמ"ל.

יבמות נה, ב.

בגמרא מובאת דרשה שממנה נלמד שהבא עליה חייב רק על ביאה גמורה, על כך אומרת הגמרא שדרשה זאת היא רק לשיטת מי שאומר שביאת אדם עקר נחשבת ביאה, אלא למי שסובר שביאה זו אינה נחשבת ביאה, מה מלמד אותנו פסוק זה. הגמרא עונה שהיינו חושבים שהבא על אשה מתה יהיה חייב מכיוון שהיא עדיין נחשבת אשת איש, ובא הפסוק ללמד אותנו שפטור. אנו רואים שהגמרא אומרת שאישה נחשבת אשת איש גם לאחר מותה. אם כן, כיצד ריב"ם אומר שנפקעים הקידושין במיתה. לכאורה זוהי קושיה חותכת שלא ניתן לענות עליה, עד שקשה להבין כיצד ריב"ם דגל בשיטתו. אולם מניתוח הגמרא שם ניתן להבין בכל זאת את שיטת ריב"ם. על האפשרות שהבא על אשה מתה יתחייב מכיוון שהיא אשת איש, עונה הגמרא קמ"ל. כידוע, כל קמ"ל מורכב מהווה אמינא ומסקנה, כלומר הייתי חושב ש... קמ"ל שלא. ישנן שתי דרכים להבין כל קמ"ל,¹³ הראשונה, שאע"פ שההווה אמינא נכונה, עקב סיבה חיצונית אנו לא אומרים כך, והשנייה, שההווה אמינא עצמה נדחית.

במקרה שלנו, ניתן להסביר שכוונת הגמרא היא שהיינו חושבים שמכיוון שהאישה המתה היא עדיין אשת איש, הבא עליה יהיה חייב. לכן בא הפסוק ומלמדנו שלמרות שהיא נחשבת אשת איש, בכל זאת הוא פטור. אך ניתן לומר כי היינו חושבים שמכיוון שהאישה המתה היא עדיין אשת איש, הבא עליה יהיה חייב, לכן בא הפסוק ומלמד אותנו שהיא אינה אשת איש לאחר מותה. אם כן, אנו רואים שישנן שתי אפשרויות להבין מהי מסקנת הגמרא. הראשונה, באמת לאחר מותה היא עדיין אשת איש וגזירת הכתוב שפטור, ואז אכן קשה לריב"ם. השנייה, למסקנת הגמרא לאחר מותה האישה כבר איננה אשת איש ולכן לא קשה לריב"ם מהגמרא ביבמות. אלא שאפילו אם נפרש לפי האפשרות הראשונה, שלמסקנת הגמרא האישה נחשבת אשת איש גם לאחר מותה עדיין ניתן להסביר את שיטת ריב"ם. המשנה הראשונה בקידושין מדברת על דרכי הקידושין ופקיעתם, המשנה אומרת:

¹³. אלא אם מפורש בגמרא כאחת הדרכים.

וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל.

משנה קידושין א, א.

ניתן לדייק מהמשנה שרק על ידי גט ובמיתת הבעל פוקעים הקידושין, אך במיתת האישה הקידושין עדיין לא פקעו.¹⁴ כלומר הבעל הוא זה שיוצר את חלות הקידושין, ולכן גם כאשר האישה מתה והאיש חי, הקידושין עדיין תקפים, אך לאחר מיתת הבעל מקור הקידושין פקע ולכן האישה פנויה. על כן בגמרא ביבמות שבה מדובר שהאישה נפטרה אך הבעל עדיין חי, אנו מתייחסים אליה כאל אשת איש, לעומת זאת, אצלנו מדובר שהבעל נפטר בתחילה ולכן הקידושין כבר פקעו. ממילא מובנת שיטת ריב"ם שמדמה זאת לגירושין.

עדיין יש לעיין בשיטת ריב"ם, כיצד הוא תופס את מושג הירושה על פי האפשרויות השונות שהצגנו לעיל. מובן מאליו שהוא אינו סובר כשיטת רשב"ם שהרי אם כן אינו צריך לומר שהשארות פוקעת לאחר מיתה. אפילו אם השארות עדיין קיימת הדין נשאר כפי שהוא, מכיוון ששארות לא גורמת לאדם להיות צאצא של אחד מאבותיו של אשתו, ולכן לא יירש.

אם כן, ניתן לומר שריב"ם סובר שירושה מתנהגת בדרך של רקורסיה, אמנם מדבריו לא ניתן להוכיח האם הירושה עוברת ישירות או רק דרך הקרובים, אך בכל אופן אין לכך השפעה על סוגייתנו.

ת. שיטת ר"י

ואומר ר"י דהיינו טעמא משום דאין אדם יורש בקבר להנחיל לקרובין אלא ע"י משמוש נפקא לן מובן אין לו דהיינו הנהו דיושין מחמת קורבה אבל בעל דלא ירית מחמת קורבה לא אשכח משמוש.

תוספות קיד, ב, ד"ה 'מה אישה'.

הסבר ר"י מתייחס להגדרת ירושת הבעל ולדין משמוש. לפי ר"י, ישנו הבדל מהותי בין ירושת הבעל לשאר ירושות. דין ירושה אינו דין ממוני רגיל שבו רכוש הנפטר עובר אל היורשים, אלא מדובר בדין מיוחד של ירושה, שבו היורש נכנס תחת הנפטר ומהווה המשך שלו. הבדל זה אינו רק רעיוני, יש לו גם נפקא מינות מעשיות.¹⁵ לפיכך ירושה היא עניין מציאותי ולא עניין דיני. אם כן, היורש הוא ממשכו של האב והקשר ביניהם הוא קשר מציאותי. מכיוון שבין בעל לאשתו אין קשר מציאותי אלא קשר דיני, ברור שמעיקר הדין בעל לא יורש את אשתו. לכן עלינו לומר שירושת הבעל את אשתו אינה ירושה רגילה אלא דין ממוני.

ניתן לדמות את עניין הירושה לעץ, כאשר הנכסים משוטטים על העץ על פי כלל רקורסיבי עד שמגיעים אל הראשון שאמור לרשת, ושם עוצרים. אלא שהבעל אינו חלק מהעץ, הבעל מבחינה מציאותית לא קשור לאשתו ולכן הוא אינו ענף בעץ. הבעל בעצם יושב על הענף של אשתו ולוקח את אשר מגיע לשם.

אם כן, ירושת הבעל אינה דין בירושה אלא דין ביחסי האיש והאישה כלומר, ירושת הבעל הינה אחד התנאים בין הבעל לאישה, אבל איננה משנה מהותית את הגדרת הבעל ביחס לאישה או למשפחתה. לפי ר"י, משמוש הוא אחד מדיני הירושה, ומכיוון שירושה שייכת רק בקרובה (קשר מציאותי), קשר של שארות (קשר דיני) לא נכלל במשמוש. מכיוון שכך, אם הבעל אינו בין החיים אין מי שיממש את

¹⁴ . אם כן, כאשר האישה נישאת לאחר מיתת בעלה בשנית היא כבר פנויה מצד הנשואים הראשונים, אך כאשר הבעל נישא בשנית ניתן להתייחס לכך כאילו נשא שתי נשים.

¹⁵ . לדוגמא, סוגיית האחים השותפים, בכורות נו, ב, וראה ר' חיים הלכות בכורות פ"ו ה"י.

הזכות, ולכן ירושת הבעל בטלה. אם נחזור לדימוי העץ, הנישואין לא מחברים בין העץ של הבעל לעץ של האישה, אלא הבעל יושב על הענף של האישה, ולכן מובן שכאשר הבעל אינו קיים לא יזכה בנכסי האישה להוריש לבניו.

וכן גם לצד השני, הבעל לא יכול להיות אחד מהאנשים שממשיכים את הנפטר מצד קירבתו לאשתו, מכיוון שירושת הבעל לא מגדירה את הבעל אלא רק מהווה תנאי בינו ובין אשתו. לפיכך, מובן מדוע בעל לא יורש את אשתו בראוי, מכיוון שכל מה שהבעל זכאי לו הוא קבלת נכסי אשתו, אבל דברים שלא היו של האישה, הבעל לא יקבל. אם היינו מגדירים את הבעל כיוורש אמיתי של אשתו (ענפים מחוברים), כאשר הירושה הייתה מגיעה אל האישה היה הבעל קם תחת האישה ומקבל את הנכסים במקומה. אבל מכיוון שבעל אינו ממשיך של אשתו, אלא רק "יושב על הענף שלה", הוא מסוגל לקבל רק את מה שהאישה הייתה מקבלת מצד עצמה, ומכיוון שהיא איננה נמצאת ואין לה מי שיחליף אותה, הירושה לא מגיעה אליה, כי כפי שאמרנו הירושה "עוצרת" אצל הראשון שראוי לקבל, וממילא הבעל לא יקבל דבר.

לכאורה, ניתן להסביר את דברי ר"י בדומה לסברת הרשב"ם. ר"י סובר שירושה היא רק כלפי קרובים, כלומר ירושה יכולה לעבור רק לצאצאים. ניתן להבין זאת מדבריו:

דאין אדם יורש בקבר להנחיל לקרובין אלא ע"י משמוש נפקא לן לקמן מובן אין לו דהיינו הנהו דיוורשין מחמת קורבה.

תוספות קיד, ב, ד"ה 'מה אישה'.

כלומר רק אנשים שיש להם קורבה לנפטר יורשים. אולם הסבר זה אינו מתאים לדברי ר"י, הסובר שירושה היא רקורסיה, כפי שכותב ביחס לירושת האחים:

דאם היה האב קיים היה יורש ועכשיו שאינו קיים הרי הוא יורש בקבר להנחיל לבנו שהוא (אחי אביו) של מת.

תוספות קח, א, ד"ה 'ואחי'.

אם כן, לא שייך לומר שאנו מתייחסים לשאלה האם יש קשר משפחתי בין הנפטר ליורש, מכיוון שלפי הסבר זה, "עיינ עליו" לא אומר שמחפשים את הצאצא אלא את היורש. לכן כוונת המילים "יורשין מחמת קורבה" היא שבמהלך המעבר של הרקורסיה היא עוברת רק דרך קשרי קורבה.

יוצא, אפוא, שלשיטת התוס' אין קשר מהותי בין שני חלקי ההיסק, הסיבה שבעל אינו יורש בקבר להנחיל לקרוביו, אינה קשורה לסיבה מדוע בן לא יירש את אמו לאחר מותו הנחיל לאחיו מן האב. תחילה התוס' מבררים מדוע החלק הראשון של ההיסק נכון. בתוספות מובאות שתי שיטות, שיטת ריב"ם – לאחר מות הבעל פקע הקשר בין הבעל לאשתו. שיטת ר"י – משמוש נע רק בקשר של קורבה. מובן שסברות אלו לא שייכות להסבר הדין של ירושת הבן את אימו. בסופו של דבר בשיטת התוספות אנו לא יודעים מדוע הבן לא יורש את אמו בקבר להנחיל לאחיו.

בנוסף ראינו כי ההבדל המהותי בין רשב"ם לבין התוס' הוא הבנת המושג משמוש, כאשר התוס' הבינו אותו בתור רקורסיה ואילו רשב"ם בתור חיפוש הצאצא הראוי לירש.